

NÁRODNÍ VĚDOMÍ U J. A. KOMENSKÉHO

V Komenském se podivuhodně sbíhají nitky předchozího českého vývoje v mnoha oborech myšlení. Proces formování společenských názorů, odrážející proces formování české společnosti je porážkou českého stavovského povstání a jeho důsledky zaražen ve svém postupu a při této násilné abrupci jakoby v Komenském pod tíží událostí urychleně dozrávaly myšlenky, které měly zrát v procesu celonárodního vývoje, jakoby urychleně pod tragickým tlakem doby byly jedincem řešeny problémy, jejichž řešení mělo být připravováno historickým vývojem a řešeno celou českou společností. Komenský dorůstá ke kladení a řešení otázek za neslýchaných muk a utrpení nejen osobního, ale celého národa, jeho myšlenky kristalisují v bouřlivých peripetiích událostí, pod tlakem existenčního zápasu národa, jehož osud je vklíněn do zápasu dvou světů. Vyžívání pod tíhou valících se událostí je zvláště patrné na vývoji Komenského názorů na národ a na mezinárodní vztahy, na vývoji jeho patriotismu a jeho světovosti. Neboť Komenského světový názor je jak uvědoměle vlastenecký, tak uvědoměle světoobčanský, odrážejí onu situaci ve vývoji světové buržoasie, kdy současně se formuje světový trh a vytvářejí národní státy.

Komenského patriotismus je posledním vývojovým článkem i objektivního vývoje českého národa i jeho subjektivního odrazu v českém uvědomění, před násilným přerváním tohoto vývoje událostmi pobělohorskými, definitivním odtržením od vývoje buržoasních národů na západě, a hospodářským, politickým i kulturním začleněním do bojovně feudální konstelace habsburské, i zjevy s tím nutně souvisícími — emigrací, zpusťšením země třicetiletou válkou, nepřetržitou od té doby cizí imigrací a germanisačním procesem i státoprávními důsledky vývoje českého státu, jak se po Bílé hoře utvářel.

Má tedy pro nás národní vědomí Komenského význam jako odraz, i když v ideologickém zkreslení, objektivního formování českého národa, ukazující v zhušťené formě nejen dosavadní vývoj národního uvědomění, ale odrážející i zárodky dalších vývojových možností, které byly předčasně zkoseny.

Zároveň je Komenského národní vědomí i klíčovou otázkou pro pochopení jeho díla i jeho duchovního dramatu. Často bývá vnitřní rozpor Komenského bytosti i jeho díla chápán jako důsledek jeho náboženského přesvědčení na jedné straně a jeho vědeckého myšlení na straně druhé. Hlavní rozpor je spatřován mezi Komenským pokrokovým pedagogem a realistic-kým pozorovatelem a kritikem společnosti, a mezi Komenským mystikem, chiliastou věřícím v proroctví a zjevení, a tento rozpor je vykládán z jeho náboženské výchovy a kněžského povolání na jedné straně a z jeho sympatií pro novodobou vědu, pokrok a buržoasní společenské formy na straně druhé. Právě tuto interpretaci pokládám za mylnou. Jen z těchto kořenů by byl nevznikl konflikt tak ostrý. Vždyť Jednota nebyla příliš zatížena

dogmaticky a Komenský je zcela liberální v dogmatických otázkách a lpí jen na bratrské »kázni« a na autoritě bible. A právě o této »kázni« i autoritě bible lze říci, že byla blízká kalvinismu, ideologii bojovné buržoasie, tak jako mu byl osobně blízký Komenský sám, a že byla slučitelná s novými společenskými formami, které i odrážela i podporovala, právě tak, jak tomu bylo ve Švýcarsku, Holandsku, Anglii i u francouzských hugenotů.

Tragický konflikt, jímž je poznamenán život i dílo Komenského, pramení v jeho horoucím vlastenectví. Jeho vnitřní zlom je odrazem onoho objektivního zlomu, který nastává ve vývoji českého národa, jehož formování je násilně přerušeno. Je to konflikt mezi vývojem národů, které se v centralizovaných státech na západě formují v buržoasní národy, jejichž vzdělání a snahy Komenský do sebe ssaje a jejichž potřeb se ve svých nejpokročilejších dílech stává mluvčím, a mezi postavením jeho vlastního národa, který je ve svém vývoji definitivně stržen nazpět a jehož věc národy západu neberou za svou. Ve vědomí Komenského se určité objektivní vývojové procesy odrážejí jako procesy náboženské, ale přes tuto mystifikaci jde o odraz reálných procesů. Jestliže Komenský se dovolává náboženské spřízněnosti se zeměmi, které hrály úlohu v protihabsburské koalici, je ona náboženská spřízněnost odrazem reálné spřízněnosti zájmové a analogických vývojových tendencí. Jestliže Komenský zdůrazňuje, že český národ první povstal za nápravu v církvi, je tato priorita v náboženském vývoji odrazem i hospodářsko-spoločenského předního postavení Čech v XIV. a XV. stol.

Jak mnoho jde Komenskému o věc národa, a nikoli o věc náboženskou, je patrné z toho, jak vítá i spojenectví s katolickou Francií nebo i s Tureckem a jak o ně usiluje, jen když jde o protihabsburskou koalici. A právě proto, že mu jde především o věc národa, je jeho vnitřní konflikt neřešitelný, neboť čím více postupuje vývoj buržoasních národů na západě a čím více je Komenský svým dílem i svými názory zapojován do jejich sféry, tím nenávratněji je osud českých zemí strhován na jinou cestu a tím tragičtěji musí být tato objektivní propast uvědomována exulanty.

Jestliže Komenský v roce 1622 a 1624 nechápe, jak Bůh může opustit své věrné a dát vítězství jejich nepřátelům, jestliže v bolestném otřesu tehdy volá, že Bůh tím opouští nejen své věrné, ale i sebe, že nejen své věrné, ale i sebe vydává posměchu nepřátel, pak Komenský v roce 1648 se ptá s otřesem stejně bolestným, jak mohla evangelická strana v Münsteru a Osnabrücku vydat české země nepřátelům a tím i sebe poškodit přes všechny sliby, které byly exulantům dány. Zoufalý poznatek »že jsme opuštěni, ba že jsme již opuštěni« je plný tragického zklamání, jež plyne z vědomí souběžnosti vývoje českých zemí s nejpokročilejšími zeměmi západu a jejich sounáležitosti s nimi, a zároveň z přetrhání tohoto svazku.

Komenského dílo, právě tak jako i dílo některých jiných pobělohorských exulantů, především Pavla Stránského, je výrazem toho, že určité nadstavbové jevy se ještě vyvíjejí a rozkvétají dále, když základna pod nimi je již zničena. Přervané formování národa je odráženo zesíleným, nesmírně bolestným národním uvědoměním, neboť exulanti jsou ještě s to domýšlet problematiku danou formováním buržoasního národa, a to tím intenzivněji, že jejich osud je bezprostředně zapjat do vývoje pokročilejších a šťastnějších národů, kteří jim skýtají pohostinství. Těmto šťastnějším národům

slouží svými zbraněmi, majetkem, životy (jak je tomu u těch, kteří slouží ve švédských službách, ze spoře zachráněných majetků verbují pro Švédy pluky, a prolévají krev svou i svých synů na evropských bojištích) nebo svým dílem, jak je tomu u vynikajících představitelů kultury, jako byl J. A. Komenský nebo Václav Holár, ale i spousty drobných příčinlivých řemeslníků, kteří dávali zemím, do nichž emigrovali, svou dobrou práci.

A tak české společenské myšlení tragicky vrcholí v době, kdy již toto vyvrcholení je bezpředmětné, když již jde do prázdna, když ztratilo pod sebou půdu. Monumentální dílo o českém státu vzniká, když již vývoj tohoto státu je přerušen. Když vychází Stránského »Český stát« v t. zv. elzevírské sbírce v Leydenu roku 1634, dochází k paradoxní situaci, že mezi popisy živých, existujících států, je zařazen stát jenž již fakticky, i když ne právně, neexistuje, alespoň ne v té podobě, jak jej Stránský líčí, že je líčena líbeznost, utěšenost, lidnatost krajiny, v době, kdy je zpustošena a vylidněna, že je líčena hospodářská prosperita měst, jejich význam v zemi, i jejich práva a svobody, v době, kdy města jsou vydrancována a jejich hospodářská a politická moc je zcela zlomena. A stejně tak Komenského monumentální práce pro české školství je konána, když již jeho bezprostřední budoucnost je zardoušena, monumentální poklad jazyka českého je shromažďován, když jazyka má dočasně přetaty možnosti dalšího rozkvětu — a zničení materiálu pro slovník požárem je jen vnější dohrou mnohem hlouběji tkvící katastrofy.

Komenský svým pedagogickým dílem a svými všenápravnými snahami je ideologem buržoasie tehdy nejpokročilejších zemí Anglie a Holandska, ale právě vůči těmto zemím stojí v roli prosebníka, dožebřávajícího se nejdříve diplomatické a vojenské pomoci pro vlast, a pak již jen almužny pro rozplašené a v strašné bídě hynoucí stádo. Čteme-li seznam rozdílených podpor, které J. A. Komenský dostává od mecenášů, a zasílá svým krajanům,¹ čteme-li na př. Kybalovu zprávu ze švédských archivů o velikém počtu žádostí ubohých českých vdov, jejichž manželé a synové padli ve švédských službách a které se v krajní nouzi obracejí ke švédskému dvoru o podporu,² čteme-li, jak veliké místo v korespondenci Komenského zaujímá péče o stále bezútěšnější a strastiplnější postavení jeho krajanů, roztroušených po celém světě, pak pochopíme hloubku a nepřekonatelnost tohoto konfliktu. A na dokreslení stačí dopis A. S. Hartmanna, který byl spolu s P. Cyrilem poslán na západ za účelem sbírky podpor pro Jednotu, a který popisuje své setkání s J. A. Komenským v Amsterdamě.³

Jaký tu kontrast mezi blahobytem a nádherou Amsterdamu, které Hartmann popisuje, mezi skvělostí domu de Geerova i úctou, které se těší sám Komenský a mezi ubohostí bratrských prosebníků v roztrhaných šatech, jimž dá de Geer na svůj náklad ušítí obleky, když spatří jejich ošumělost!

Jsou jen dvě cesty z tohoto neřešitelného konfliktu a obě ilusivní — chiliastická představa, že všechny válečné hrůzy jsou jen předzvěstí konce světa a příští tisíciletého království Kristova na Zemi, představa, příbuzná

¹ Kvačala, *Korespondence II.*, 1902, str. 193 i j.

² Vlastimil Kybal, *Drobné spisy historické*, Praha 1915, str. 48.

³ Kvačala, *Korespondence II.*, str. 198 a n.

víře lidových mas, a pak utopický obraz budoucí dobře řízené společnosti, příbuzný sociálním utopiím společenských myslitelů. U Komenského se obě cesty formálně sblíží tím, že obraz ideální společnosti je zasazen do rámce tisíciletého království Kristova, ale často míra zoufalství propuká tak beznadějně, že utýraný myslitel hledá pomoc jen v mystice a v proroctvích.

Komenského vlastenectví není jen klíčem k vysvětlení jeho rozporů, nýbrž i kladných stránek jeho díla. Bylo mu skutečně hybnou silou činnosti — nejlepší jeho díla jsou podnícena touhou prospět národu, což se jasně objeví při rozebírání jednotlivých složek národního vědomí Komenského.

Ve stručné stati nelze podrobit analýze všechny složky národního vědomí u J. A. Komenského, které tvoří názorovou složku jeho vlastenectví, omezím se proto jen na některé rysy. Budou to především ony, v nichž národní vědomí Komenského je pokračováním a vyvrcholením předchozího vývoje. Ponechávám stranou analýsu vývoje třídního aspektu v Komenského pojetí vlasti a národa, i s ním související proces pojetí národa, jenž vyúsťuje v znamenitou definici, obsaženou ve spisku »Gentis felicitas« a musím tu ponechat stranou i vztah Komenského k jiným národům i vztah jeho vlastenectví k jeho světovosti i jeho politickou a diplomatickou činnost ve službách národa.*

Doufám však, že i analýsa některých prvků, dominujících v národním vědomí Komenského, přiblíží našemu učitelstvu obraz vlastenectví »učitele národů« a zároveň mu ukáže ušlechtilé, nešovinistické tradice, jež tvoří cenný odkaz i pro dnešní výchovu k socialistickému vlastenectví.

V ě d o m í j a z y k o v é

Prvé místo v Komenského vlastenectví zaujímá jazykové uvědomění, projevující se jako horoucí láska k českému jazyku i národnímu písemnictví a péče o jeho rozvoj. Jazyková složka národního uvědomění byla u nás vždy velmi silná, až po dobu nejnovější. Snad situace země na jazykovém rozhraní slovanských a germánských kmenů, kde rozdíl dvou sousedních jazyků byl naprostý, a cizí řeč byla nesrozumitelná, jakož i stálá imigrace nebo vpády sousedů do země, zesilovala téměř po celý průběh českých dějin tuto složku. Komenský je v ní pokračovatelem českého humanismu, v kterém jazykové národní uvědomění bylo nerozlučně spjata s uvědoměním měšťanským. Zároveň navazuje přímo na tradici Jednoty bratrské, která vynikala vzornou péčí o jazyk a čerpala při této péči z živých zdrojů lidového jazyka, snažíc se současně o jeho normalisaci.

Svědectvím o silném uvědomění jazykového češtví u J. A. Komenského je známý list Petru Montanovi, v němž Komenský při popisu svých prvních literárních počátků udává:¹

»Především však prohlašuji, že jsem nikdy neměl v úmyslu po latinsku

* Všechny tyto aspekty rozebírám v knize *Jana Amose Komenského cesta k Všenápravě*, která vyjde na podzim v SPN. Přítomná stat' je zkráceným výňatkem z IV. kap. této knihy.

¹ (Z 10. 12. 1661, *Patera* č. 210.)

něco psáti, natož vydávati. Brzy v mládí pojala mne touha, abych toliko pro svůj národ složil v mateřštině nějaké knihy a jenom tím prospěl a ta touha mne neopustila po celých těch padesát let; naproti tomu k jiným pokusům mne přiměla jenom vnější příležitost.

Především, abych dokonale ovládl svůj jazyk, jal jsem se roku 1612 (byl jsem tehdy v Herbornu) skládati Poklad jazyka českého, to jest co nejúplnější slovník, přesnou mluvnicí, zvláštní ozdobná a výrazná rčení a přísloví. Jejich pozorným sbíráním jsem tuším dokázal, co snad pro národní řeči nikdo jiný. Když toto neobyčejně pracné dílo (čtyřiačtyřicetilet) bylo již připravováno pro tisk (roku 1656), shořelo spolu s celou mou knihovnou, tiskárnou a celým městem Lešnem. Této ztráty přestanu teprve tehdy želeť, až dodýchám: vždyť dílo to by bývalo (alespoň by si to bylo bývalo zasloužilo) mohlo sloužiti za vzor k napodobení mužům jiných jazyků.¹

Z lásky ke krajanům a z touhy podat jim pro poučení české dílo, které by sloužilo jako výtah celé knihovny — jakousi reální encyklopedii všech oborů, píše hned v počátcích své činnosti »Amphitheatrum universitatis rerum« — »Divadlo veškerenstva věcí«, rozvržené na 28 knih. Tento záměr, jež pojímá mladičká, dosud neznámý, bratr, ukazuje jak jeho důvěru v osvětimilovnost Čechů, že budou čisti a kupovati dílo na svou dobu obrovské, tak i přesvědčení, že i nejobtížnější pojmy lze vhodně vyjádřiti česky — tedy ono hrdé přesvědčení vlastní českému humanismu, jež kdysi zásadně vyjádřil Viktorin Kornel ze Všehrd. V předmluvě věnované »vzdělancům mého národa« vyjadřuje tuto snahu o pěstování jazyka slovy: »Dovšvědčuji otevřeně, že jsem měl nemensší péči o jazyk než o podání věcné, poněvadž obojího si stejně přeji, i aby naši vzplanuli touhou po vzdělání, i aby chtěli bedlivěji pěstiti svůj jazyk.«²

Celá předmluva k tomu dílu je pozoruhodná. Komenský se v česky psaném díle obrací na vzdělance svého národa latinsky psanou předmluvou, »ad eruditos gentis meae« pravděpodobně proto, aby těm vzdělancům, kteří jsou zvyklí čisti a psáti jazykem latinským, promluvil řečí jim běžnou, a vyzval je k pěstění mateřštiny. Tato předmluva je projevem hrdého národního uvědomění a zároveň vřelého zájmu o soudobý pokrok. Komenský se obrací k vzdělancům svého národa, aby je nejen předmluvou, ale i příkladem svého díla vyburcoval k tvorbě v národním jazyku.

Stejně projevy jazykového vlastenectví nacházíme i v Komenského spisech didaktických. Velká didaktika je původně psána česky s pěkným odůvodněním »Jazykem svým píšeme, protože národu svému píšeme«.³

Rovněž v předmluvě k latinskému dílu »Methodus linguarum novissima« (17 kap.) Komenský píše: »I napsal jsem k domácí potřebě (a tudíž česky, neb latinsky to sepsat mi nikdy ani nenapadlo) didaktiku a nazval jsem ji »velkou« v mladické horlivosti a předčasných nadějích.« V těchto významných Komenského vidíme lásku k jazyku doprovázenou touž lidovou notou, jíž je provázen celý zápas českého humanismu proti humanismu la-

¹ Český překlad *Sto listů Jana Amose Komenského*, Praha 1942, str. 246 a 7.

² VSJAK I., Brno 1914, str. 74 čes. př. v sborn. *Jan Amos Komenský ve světle svých spisů*, Praha 1941, str. 27.

³ Jan Amos Komenský, *Didaktické spisy*, Praha 1951, str. 26.

tinskému. Potřeba psát česky znamená v době humanismu širší pojetí národa než jen nejvyšších vládnoucích tříd. Ty studovaly ve školách latinských, jejich způsob života předpokládal dobré ovládnutí latiny i cizích živých jazyků, nepotřebovaly tedy čerpat poučení jen z českých děl. Zdůrazňuje-li Komenský, že píše česky, protože píše svému národu, je toto jazykové uvědomění zároveň projevem demokratického pojetí národa.

Spojení demokratického pojetí národa s obhajobou práv národního jazyka nacházíme i v těsně spolu souvisících požadavcích, aby základní vzdělání se dostalo stejné a bez rozdílu dětem všech stavů a obojího pohlaví a aby bylo v jazyce mateřském. Maje na mysli povznesení prostých lidí, žádá Komenský, aby i pro odborné termíny se vytvořily české názvy (pro termíny vědecké, technické a p.), aby se tak staly majetkem všech. Neboť můžeme-li i učené věci vykládat českými termíny, pochopení je mnohem snazší, záleží totiž jen v pochopení věci, kdežto při cizí terminologii je třeba vedle pochopení věci přidávat i pochopení termínu. Tento demokratický prvek zdůrazňuje Komenský na námitku, že vzdělanci neustoupí od svých, cizích termínů. (*Didaktika* XXIX, 15.)

»Co se týká druhé námitky, vzdělanci ať si ovšem podrží svoje; my se nyní chceme postarat o lidi prosté, jak by se mohli dostat k tomu, aby rozuměli i svobodným uměním a vědám, t. j. nemáme k nim mluvit cizími ústy, cizozemským jazykem.«¹

Vytváření domácích termínů pro nové pojmy ruku v ruce s plněním úkolu povznášet lidové vrstvy plní i úkol rozvíjení jazyka, obohacování jazykové kultury a tím vůbec kultury národní. Neboť Komenský nevidí řeč staticky, jako slovní poklad jednou daný a dále nerozmnožovaný a nezjemňovaný. Dovede již chápat vývoj jazyka souběžně s vývojem myšlení, t. j. s vývojem poznání i praxe, nauk a řemesel. Věci se neustále vyvíjejí, rozmnožují se objevy, vynálezy pro nové věci a nové pojmy atd., musí být vytvářena nová slova v mateřském jazyce, nelze se spokojovat s cizími termíny.

»Za druhé si přejeme, aby byly vzdělány jazyky mateřské; ne jako to činí Francouzi, podržující pojmenování řecká a latinská, ač lid jim nerozumí (proto je kárá Stevin), nýbrž tak, že vyjádříme všechno slovy všeobecně srozumitelnými. To doporučoval též Stevin svým nizozemským krajanům (*Geografie*, kn. 1) a provedl to krásně ve své *Matematice*.«² A na námitku, že český jazyk je neschopný některé pojmy vyjádřit, Komenský případně odpovídá:

»Není vinou jazyků, nýbrž lidí, ukazuje-li se některý jazyk temným, kusým a nedokonalým k vyjádření potřebných věcí. Právě tak musili Římané a Řekové dříve tvořit slova, než se ujala a slova ta se zdála nejprve drsná, nejasná, takže sami pochybovali, možno-li je zjemnit; a přece, když se ujala, nic není nad ně případnějšího.«³ Stejně v »*Prodromu pansophiae*« i v »*Dilucidaci*« Komenský spojuje požadavek všeobecného, lidového vzdělání s požadavkem vzdělání v řeči lidové. V »*Prodromu*« žádá a zapřisáhá, aby studia moudrosti nebyla nadále vykládána toliko latinskými spisy, a aby

¹ 1. c., str. 213.

² *Didaktika* XXIX., 12–14 (1. c., str. 213).

³ *Didaktika* XXIX., 14 (1. c., 213).

nebyla jako uvězněná ve školách, což se dosud dalo k veliké potupě a křivdě lidu a lidových jazyků (*summo vulgi vulgariūque linguarum contemptu*), formulace, v níž je příznačný termín *vulgus*, znamenající obecný lid, ale aby bylo všechno vykládáno každému národu jeho vlastní řečí.¹ Tím by se i stalo, že by se současně s vědami a uměními uhlazeně pěstily i jazyky (*elegantē perpoliantur*).² Podobně v »Dilucidaci« vytyká Komenský, že po celá staletí byly vědy tradovány cizími (*exotis*) k tomu cíli zvláště učenými jazyky, čímž se vzdělání stalo soukromým vlastnictvím (*peculium*) některých lidí, zatím co má být právně požadováno jako společné vlastnictví lidského rodu.³

Spojení lásky k rodnému jazyku s láskou k lidu není u Komenského dokumentováno jen tím, že staví vzdělavcům před oči povinnost vytvářeti české, lidu srozumitelné, termíny pro všechny nové věci a pojmy. Lidu není jen dáváno, lid sám mnohem více dává. K němu se chodí Komenský učit jazykové jadrnosti, u něho nachází jazyk v těsném spojení s nesčetnými projevy lidové kultury, s lidovými úslovími, pořekadly, říkadly, písničkami. Komenský si s jazykovým uvědoměním uvědomuje i další složku národního vědomí, jednotnou lidovou kulturu. Zvláště se to projevuje v »Informatoriu školy mateřské« a pak ve skvělé sbírce národních přísloví, která tvořila součást ztraceného »Pokladu jazyka českého«, »Moudrost starých Čechů«.

Zvláště pěkně nabádá Komenský k využití lidové slovesné tvorby při prvním zasvěcování dítěte do básnictví, jež se zprvu uskutečňuje zalíbením v harmonii a rytmu. Celá tato pasáž v »Informatoriu« přímo dýše vůní domova.

Stejně hluboké porozumění lidové slovesné tvorbě a zalíbení v ní se projevuje v »Moudrosti starých Čechů«, jež měla tvořit součást jeho »Pokladu jazyka českého«.⁴ Komenský sbíráje jadrná lidová přísloví, úsloví a průpovědky, pokračuje v bratrské tradici, která si vysoce cenila jadrné lidové mluvy a v níž již bratr Červenka sestavil sbírku přísloví, která byla později pojata do gramatiky Blahoslavovy.

Nijak neumenšuje význam Komenského lásky k jazyku, že vedle hrdosti na jeho výrazové bohatství a uvědomělou snahu toto bohatství neustále rozmnožovat, je tu i zalíbení v něm, pramenící z citového přízvuku a přímo ze smyslového zalíbení v jeho zvukové kráse, i v jeho schopnosti jemně rozlišovat všechny nuance nejen pojmové, ale i emociální. Z Komenského lásky k jazyku dýše nejen náruživý cit exulanta, nuceného žít v cizině, pro něhož rodné zvuky mají zvýšené *pretium affectionis*, ale i zalíbení *sensualisty*, který dovede vychutnat přímo smyslově lahodu slov i větné kadence, i zalíbení jazykového znalce, slovníkáře, který dovede srovnávat vyjadřovací možnosti různých řečí a dovede proto plně ocenit bohatství domácího jazyka. Dokladem lásky k české řeči a zároveň jejím nutným předpokladem a doprovodem je i to, jak Komenský mistrně užívá českého jazyka v mnoha výrazových a emočních odstínech. Komenský zná hlubokou vážnost a mocný

¹ VSJAK I., § 123, str. 387.

² VSJAK I., § 11, str. 414.

³ *Informatorium*, kap. VIII., 1. c., 327.

⁴ *Moudrost starých Čechů*, Praha 1954 (vyd. F. Svejkovského).

pathos řeči biblické, který je tradicí v Jednotě od doby Blahoslavovy a od vydání bible Kralické a v níž zní ohlas onoho opravdového, bytostného prožívání bible, které znělo z pohnutých řečí lidových kazatelů a stalo se vztým slavnostním stylem hovoru i přemítání o nejzávažnějších věcech v širokých lidových vrstvách v Čechách a na Moravě již od dob husitských. Ale Komenský zná i něhu a tklivou vroucnost české řeči, dovede jemně pracovat s jejími deminutivy, a rozehrávat všechny její laskavé a laskající akordy, ať již je to v hovoru s dítětem (vzpomeňte na jeho půvabně prostonárodní ukolébavku nebo na příklady promluv k malému dítěti v »Informatoriu«) nebo na jímavý dopis manželce, přiložený jako dedikace k dílku »O dokonalosti křesťanské«, kde opravdovost citu nalézá svou střídmost a na výsost výstižnou slovní formulaci hned v srdečném oslovení »manželko má milá, klenote můj po Pánu Bohu nejdražší!« Již v tom, jak Komenský užívá zdvořilostí a onomatopojí, jak dovede mluvit k malému dítěti a jak dovede řeč citově zbarvovat, přímo slyšíme, jakoby promlouval ústy učeného filologa lid a tím více se rozezná lidová řeč tam, kde má dokreslit projev lidových postav, jejich oprávněné rozhořčení a zápal, nebo zase kde má charakterisovat běžnou hovorovou řeč. Velikou dovednost v ovládnutí jazyka ukazuje i vytváření slovních hříček na př. hrabiví kněží nejsou duchovní otcové, nýbrž »důchodní otcové«, astrologové nejsou hvězdáři, ale »z hvězd lháři«, často je užito asonancí a rýmování vedle sebe stojících slov, zvukomalebnost i obraznost mluvy je dovedena do stejné dokonalosti.

Jako pro vlastenectví Komenského je charakteristické, že jeho láska¹ k národu je spojena nikoli s nenávisť, ale s vřelými sympatiemi pro ostatní národy, tak je tomu i s jeho láskou k jazyku. Nevede k výlučnosti a izolaci, neznamená uzavřít se jen v omezený prostor jediné národní kultury. Bohatství jazyka i jeho neustálé pěstění je i předpokladem jeho možnosti, aby do něho bylo přetlumočeno všechno, co je kde ve světě vynikajícího, a aby to bylo přetlumočeno naprosto věrně. Láska k mateřskému jazyku je doprovázena postulátem jazyka světového, který by byl spojnicí všech lidí. Schopnost přetlumočiti všechno, i to nejobtížnější, do češtiny, zdůrazňuje Komenský mnohokrát, ale i tu je jazyk schopen zdokonalení a k tomuto zdokonalení chtěl Komenský přispět svým dílem. K tomu sloužil i český překlad »Brány jazyků«, jak říká v předmluvě k českému vydání, jež vyšlo v Lešně r. 1633, kde slibuje, že k tomu cíli přispěje ještě dokonalejším způsobem. »Slovníkem česko-latinským a latinsko-českým«, »kterýž v takové plnosti strojíme, aby všelijaká slova a všichni způsobové mluvení i ozdoby, co jich jeden i druhý jazyk má (čekal jsem přes dvacet let pořád s velikou pilností, jakož knih starých všelijakým čtením, tak i rozmlouváním ode všad shledával, poznamenával, v řád uvodil, abychom sklad jazyka svého pospolu plněji snad než který národ mítí mohli), tak vedle sebe spořádána byla, aby kdokoli skláněti a časovati dobře umějící všechny knihy z jednoho jazyka v druhý ne jen právě a vlastně, ale také ozdobně a krásně pře-

¹ Podrobnější rozbor jazyka J. A. Komenského na př. ve statí Františka Jílka Oberpflicera *Jazyk Komenského* ve sborníku *Jan Amos Komenský*, Praha 1947.

Hluboké zhodnocení je u Arne Nováka ve statí *Čtvero poselství J. A. Komenského*. Zvony domova Praha—Brno 1940.

kládati uměl a mohl ... to však že tím novým způsobem míti mohou školy naše, čehož před tím ani naše, ani jiných národů školy neměly, slibují.«¹

V lásce Komenského k jazyku, která je vysoce uvědomělá, se odráží vědomí, že jazyková výchova v řeči mateřské je základem jakékoli výchovy další, že je i spojením nových generací s generacemi předků, že je pokladem, odkazovaným z jednoho pokolení na druhé, a že je naší povinností, jazyk i písemnictví, odevzdaný nám jako dědictví předků, odevzdat neporušený a rozhojňený potomkům. A jistě v jeho době, v době hluboké národní katastrofy, v době samého existenčního ohrožení národa a jeho jazyka, povinnost odevzdat jej a spolu s ním i písemnictví budoucím lepším zítřkům, vyvstává v mocné naléhavosti, a projevuje se v klasické veličnosti a zároveň lidské tklivosti v »Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské«. V něm Jednota, vědoma si svých zásluh o český jazyk a národní písemnictví, odkazuje ústy Komenského milé vlasti péči o jeho udržování a rozkvět. »Odevzdávám tobě také a synům tvým snažnost v pulérování, vyčišťování a vzdělání milého našeho a milostného otcovského jazyka; v čemž synů mých bedlivost známá byla časů předešlých, když od rozumnějších říkáváno, že čeština lepší není, jako mezi Bratřími a v knihách jejich. Ale pilnějiť se na to vydali někteří z mých ještě i nyní, též z vlasti vypuzeni byvše, aby přiřícením knih užitečných, a nad předešlý způsob vybroušenějším perem psaných, napomáhali synům tvým, k uvedení tím snáze všelike ušlechtilé spanilosti, v věcech i v řeči, moudrosti i výmluvnosti, k špatnému vynahrazení předešlého teď zpuštění jakžby jen časy rozvlažení přivedl Pán. Cokoli tedy toho se najde, knih starých neb nových, to od synů mých přijmouc, za své vlastní měj, k užití toho, jak nejlépe viděti budeš.«²

Až do posledních chvil svého života Komenský shání české staré spisy, aby nepřišly ke zkáze, a to nejen členů Jednoty, ale i starších spisovatelů, dokonce i z doby předhusitské. O tom svědčí dopis z poslední doby jeho života, psaný v nemoci na lůžku (10. II. 1670) bratřím Lednickým, Púchovským, Skalickým. V tomto dopise je žádá, aby vyhledávali a zaslali mu staré spisy Jednoty a zvláště prosí, aby pátrali po spisech 1) Mistra Jana Miliče, 2) Mistra Matěje Pařížského, 3) Bratrské listy k Lutherovi a jeho odpovědi, 4) Bratra Lukáše o dvanáctiletém věku Kristově, 5) od téhož po Kšaftu, k čemuž připisuje »krátká, přepěkná věc«, 6) všechny svazky synodálních aktů.³

A jako Komenského vlastenectví vůbec se pojí s všelidstvím, tak jeho vřelá, živá, konkrétní, plodná láska k otcovskému jazyku se pojí s úsilím o jedinou všesvětovou řeč, o níž věří, že pomůže odstranit zmatky a sváry mezi národy, že usnadní dorozumění a umožní šíření pravé moudrosti. Jak si Komenský představuje tento universální jazyk? Je to jazyk, který je nad ostatními jazyky, v němž jsou psána všechna díla, jímž se všichni navzájem dorozumívají. Ale je to i jazyk, který v »osvíceném věku« nahladí jazyky národní. Došel tento vroucí milovník národního jazyka až

¹ *Janua linguarum reserata aurea*, Praha 1880, str. XII.

² *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*, v Praze 1865, str. 74 a násl.

³ *Patera ČČM*, 73/1899, str. 70.

tam, že své myšlenky veliké Jednoty a věčného míru obětuje i po celý život s nejdůležitější láskou pěstěný český jazyk, že si dovede představit dobu lidské blaženosti, kdy už jeho milovaná řeč nebude znít.? Jsou výroky v Panglotii i Panorthosii, které tomu nasvědčují, ač Komenský vždy vedle universálního jazyka uznává i jazyky národní i latinu, řečtinu a hebrejštinu jako jazyky vzdělanců. Soudí však, že pro laho du a dokonalost národy sami dají přednost jazyku universálnímu. Toto obětování národního jazyka všejednotě, nám zjevuje hloubku vnitřního dramatu a strašných muk, za nichž se formovala koncepce osvíceného věku. Avšak i když myšlenka, že »rozdělením jazyků nastalo rozptýlení nejen národů, nýbrž i myslí«, a že »znovusloučení jazyků v jeden ret bude znovusloučením myslí a národů«, mocně vystupuje v koncepci »všeobecné porady o nápravě věcí lidských«,¹ přece je jisté, že vlast je až do poslední chvíle tím, co je Komenskému nejdražší. Chiliasta vidí v smělém rozletu myslí, že přijde čas, kdy svorné lidstvo bude myslit jednou myslí a mluvit jedním jazykem, ale zároveň odkazuje národu péči o jazyk a shání staré české spisy, v onom již citovaném dopise třicetivrtě roku před smrtí, v němž dojemně hovoří douška: »je psáno na lůžku, proto odpusťte kaňky.«

L á s k a k z e m i . P o j e m v l a s t i .

Stejně významnou složkou jako láska k jazyku je v Komenského patriotismu i láska k zemi. Jestliže v jazykovém uvědomění, kde vývoj jednotného spisovného jazyka je již dávno ukončen, cítí Komenský příslušnost k jednotnému českému jazyku, je, pokud jde o uvědomění územního celku, věc komplikovanější. Je znám Komenského výrok z Didaktiky »Lingua Bohemus, natione Moravus, professione theologus«. Lásku k zemi si nejprve uvědomuje jako lásku k užšímu celku — Moravě. Onen přídavek Moravus, jenž již od studií připojuje k svému jménu, nesmíme ovšem brát jako důkaz nějakého výlučně moravského zemského citění. Je samozřejmým označením příslušnosti k zemi zrození, nikoli výrazem nějakého územního protikladu k jazykovému češství. Ale i zájem prvních prací je věnován Moravě. Je to především mapa Moravy, k jejímuž vytvoření mu dala podnět cesta do Amsterdamu v době studií, kde shlédli obrovské atlanty, jež jej velmi zaujaly. Pracoval na ní snad již v Přerově a dokončil ji ve Fulneku. Byla na svou dobu dílem dokonalým a opravila mnohé chyby dřívějších map.

Ale nejen k zeměpisu Moravy i k její historii se Komenský obrací chtěje zároveň s vlastí oslavit i Žerotínský rod. Napsal v onom krátkém, šťastném období moravského pobytu po návratu ze studií »Starožitnosti moravské«, které se nám nezachovaly, ale jichž ještě užíval pro svou kroniku Tomáš Pešina z Čechorodu.

Ovšem ani označení »Moravus«, ani první díla věnovaná Moravě, ani blízký zájem o moravské věci, projevující se na př. v »Historii o těžkých protivenstvích církve české«, ani moravismy jeho jazyka, nic z toho nedokazuje, že by pod pojmem vlasti nechápal zároveň Čechy. Odchod z vlasti

¹ *Všenáprava*, Praha 1950, str. 198.

je odchodem z českých hranic, při myšlení na přítomné utrpení i na budoucnost vlasti je vždy míněno i území Čech — vždyť přímo mluví i o Ráji českém. Vůbec vlast, kterou Komenský tolikrát a s tak nesmírnou láskou apostrofuje, mu nikdy není pojmem ryze územním, — je zahrnuto pod něj i její obyvatelstvo, ba i její dějiny, i budoucí naděje jejího vývoje — někde je užívána téměř synonymně se jménem národa. Územní označení je v ní ovšem vždy velmi silně zdůrazněno, vždyť právě v odtržení od vlasti je největší hrůza exulantského osudu, v návratu do ni je všechna jejich naděje, ale zároveň proto tento pojem je mnohem bohatší než jen pouhé územní určení, je to země předků i země budoucích nadějí, země nerozlučně spjata s dějinami národa, země, bez níž národ přestává být národem, bez níž ratolest z ní vytržená usychá bez vláhy. Spojitost země a lidu, nerozlučná, věky trvající spjitost, to je to, co je Komenskému obsaženo ve slově vlast — a tento obsah nebyl theoreticky vyspekulován, nýbrž do krvava procítěn v okamžicích odtržení. — Odtud i prožitost otázky, kterou si Komenský klade v obou prvních dílech Truchlivého, otázky, proč je nám vlast dražší než jiné země, co tvoří hodnotu vlasti a národa pro jedince, proč nám není jedno, kde žijeme. Tyto otázky se rodí z těžkých úzkostí, v nichž především děsí hrozba vyhnání z vlasti. Dialogická forma Truchlivého přímo umožňuje postavit proti sobě kosmopolitismus, jemuž je vlast všude, kde je dobře, nebo alespoň snesitelně, a žhavou lásku k rodné zemi, zdánlivě nezdůvoditelnou rozumem. Pod strašným tlakem úzkostí se Komenskému formuje otázka, co je příčinou této bezmezné lásky k rodné vlasti, která se stává jemu a jeho krajanům takovým pramenem utrpení. V II. díle »Truchlivého« Rozum namítá Truchlivému, že to není vlast, o níž postižení truchlí, nýbrž že jejich smutek plyne z toho, že přicházejí o své domy, o svůj majetek. Rozum se tu opírá o argumentaci senekovských konsolací, v nichž stoik se snažil přesvědčit své krajany, postižené vyhnanstvím, že stačí, abychom tu zem, do níž přijdeme, pokládali za vlast, a pak že bude naše mysl obrněna proti skličující hrozbě nebo skutečnosti vyhnanství. Ale Truchlivý — Komenský není utěšen řečí chladného rozumu a dává proti němu mluvit vřelému citovému vztahu k domovu.

Rozum:

»Nebo, pověz mi medle, proč, když se o válce a neb moru v Azii neb v Africe slyší, neděsíš se? Když v Čechách a Moravě, drkocáš, křičíš, nařikáš, rukama lomíš? Proč to medle, jestliže veřejné zhouby pokolení svého pláčeš?«

Truchlivý:

»Proto, že jest má vlast, ne onyno vzdálené krajiny.«

Rozum:

»Tudy-li již vyjdeme! I zda-li nejsou na témž okršku s tebou, pod touž oblohou bydlící, či kolikos těch okolo tebe honů toliko patria bude? O, ne tak, ne tak; okršlek země, a kdekoli lidí z též krve pošlí bydlí, vlast jest; než že ty jmenem vlasti blízké toliko své pohodlí a nepohodlí přikrýváš. Můj milý, kdyby ti někdo zaručil, že přes všecku tuto válku tvá chalupa, rolí, peníze a cokoli máš, i s tebou v pokoji zůstane, ty jen aby se na všecko bezpečně díval, také-li by tak jako nyní bolestil? Co mlčíš? Odpovídejž.«

Truchlivý:

»Mně se zdá, že také.«¹

Rozum namítá, že kde nejde o jeho osobní neštěstí, bolest pro vlast je mírnější, na což Truchlivý odpovídá:

»O jiných nevím; o sobě tvrditi smím, že lituji a litovati budu vlasti své přemilé, bych pak tisíc mil odtud byl, a v nebezpečnosti jejím žádného mně nebezpečnosti nebylo. Aniž mne namluvíš, abych za pověru měl tu částku země, kde zrozen a chován sem, známé, přátely a příbuzné mám, nad jiné více milovati. Nepřejít žádné krajině, by ona z druhé strany světa byla, Bůh jest mi svědek, nic podobného; ale poněvadž mi to, co se tam děje, v očích není, a jsou mi neznámí moji, co div, že se pro ně tak netrudím.«²

Komenského patriotismus v obou prvních dílech Truchlivého tryská z čerstvého, drásavého bolu. Obraz vlasti vystupuje zalit slzami, nářky a dýmem požáru. Není to žal pro ztrátu slávy a cti, pro ztrátu politické samostatnosti, pro prohru strany, za níž jsme stáli. Je to hoře mnohem živelnější, prostší, tklivější a bezútěšnější. Že krvavý meč hubí milou vlast, že se dobývají zámky, hrady a pevná města, že jsou pleněny a spalovány městečka, vsi, krásné domy a chrámy, že je loupen majetek a zajímán a huben dobytek, že je sužován a trápen a místy i zajímán a mordován chudý nebohý lid.³

Je to představa přemilé, líbezného vlasti, která hyne v krvi a požárech, jsou to nářky týraných, vyháněných a ozebračovaných krajanů. Dojemně se ozývá na několika místech obou dílů, že Truchlivý se nejvíce bojí vyhnanství — a chladně zní útěcha Rozumu i útěcha Kristova, že nezáleží na tom, v jaké končině světa žijeme. Horoucí láska k vlasti přemáhá i cit náboženský. Bratrský kněz se přímo rouhá, staví se proti Bohu prudkým přívalem výčitek, a za úpěnlivých proseb nechá v prvním dílu Krista přímo přísahati, že potrestá nepřátele vlasti a dá vítězství svému lidu. Jeho láska k vlasti mu zatemňuje lásku k Bohu i přesvědčenost víry, osud vlasti v něm probouzí spravedlivé rozhořčení i proti nebi a teprve dlouhý prudký zápas, jehož jsme svědky v obou dílech »Truchlivého«, přivede nakonec utýraného vlastence k pokoře — ale k pokoře za strašnou cenu ubití intelektu až k zvířecí, zcela otupělé apatii.

Příslušenství k vlasti je tedy uvědomováno v bolestném odtržení od ní, v nesnesitelném stesku, v nadějích na návrat vždy znovu vzbuzovaných a zase zklamávaných, v touze po ní tak nepřekonatelné, že když mizí víra v jakékoli přirozené možnosti návratu, bolest musí býti léčena útechami nadpřirozenými, proroctvím a visemí.

Při obrazu vlasti Komenský nevypočítává bohatství země, nevypočítává lomy na mramor a drahé kamení, nevypočítává úrodnost polí ani vynikající řemesla a blahobyt měst, ba ani přednosti starých stavovských zákonů, jak to činí v »Státě českém« Pavel Stránský, ale kdykoli se vzpomínkou dotkne vlasti, vidí ji celou prosvícenou jako utěšenou zahradu, vidí ji znovu vyrůst z trosek a spálenišť jako líbezný sad, zahrnuje ji

¹ VSJAK XI, str. 146 a 147.

² VSJAK XI, 147.

³ VSJAK XV, 99.

epithety zkvětání, utěšeného růstu, spanilosti a líbeznosti. Myslí-li na návrat do vlasti, jak tomu bylo v době saského vpádu, násobí se jako zázrakem jeho tvůrčí síly. A naopak ve vzpomínce na domov navždy ztracený, vkládá nekonečně smutnou něhu do prosté apostrofy »vlasti má milá«. — Hodnota otčiny mu neustále roste trpkostí a hrůzami bezdomoví. Tušíme bezútěšné hoře pro ni i tam, kde se kryje náboženskou odevzdaností, jako je tomu, když v Toruni roku 1634 píše do památníku Křištofu Heinovi, vyhnanec vyhnanci, slova Augustinova: »Ten jest křesťan, kdo se cítí cizincem i ve svém domě. Vlast naše jest nahoře — tam nebudeme jen hosty,«¹ nebo když v spise »Jednoho jest jen potřebí« děkuje v resignované odevzdanosti Kristu »že jsi nedal vlasti a domova na zemi, nýbrž žes mi ji učinil jen místem vyhnanství a bloudění.« (X, 11.) Cítíme, že se marně snaží zařikadly náboženských výroků se přesvědčit, že vlast nepatří k onomu podstatnému, že jest jen accidens. Vždyť na prahu smrti i pro kýžené nebe nenachází krásnějšího jména než jméno vlasti. »Celý můj život byl putováním a neměl jsem vlasti. Ustavičně jsem měnil místo pobytu; nikdy a nikde jsem neměl stálého domova. Však již vidím nebeskou vlast...«

Pojetí národních dějin a národního poslání

Abychom plně pochopili Komenského pojetí vlasti, je třeba se seznámit s dalšími složkami jeho vlasteneckého uvědomění, v první řadě s tím, jak pojímal dějiny českého národa a jeho historického poslání.

Historiografie byla význačným oborem bratrské literární činnosti — bratrské dějepisectví znamenalo etapu ve vývoji české historiografie. Protože sloužilo zároveň cíli zachovat bratrské památky i obhájit a objasnit místo Jednoty v národě, vyvinuly se v něm dva rysy — svědomitá práce archivářská a pokusy o výklady dějinně filosofické a apologetické, při nichž šlo nejen o to určit místo Jednoty v národě, ale i v světových dějinách církevních. Komenský se stává pokračovatelem tradice bratrského dějepisectví přímo svou funkcí, byv jmenován v Lešně od synodu písařem, t. j. v podstatě historiografem Jednoty bratrské,² a vyvíjeje v této funkci horlivou činnost, danou potřebami emigrace, seznámit s věcí Jednoty i s věcí národa celý evangelický svět i udržovat historickými a apologetickými díly společné povědomí rozprášeného »stádece«.

Pro Komenského národní uvědomění není proto charakteristická jen jeho láska k dějinám vlasti, ale i hodnocení těchto dějin a z něho odvozané historické poslání českého národa v budoucnosti.

Jak Komenský vysoce si cení dějin i dějepisu národního, je patrné již z toho, jaký význam mu přičítá při vyučování. Na druhém stupni škol chce vykládat historii všeobecnou, avšak především dějiny vlasti.³ Dokladů pro ocenění národního dějepisu při vyučování bych mohla uvádět mnoho — omezím se na to, že i v nejvšednější práci Komenského — ve Všenápravě Komenský při oceňování divadla jako velmi hodnotné zábavy lidu, na-

¹ Kvačala, *Korrespondence II.*, str. 180/1.

² Gindely, *Dekrety*, str. 278.

³ *Vel. didaktika XXX.*, 16.

vrhuje, aby divadelní hry, které mají býti hrány na slavnostech a zábavách v dobře spravovaném státě, měly za předmět »udalosti z národních dějin, činy předků...«¹

Pro charakterisování národního uvědomění Komenského není však významná jen jeho láska k minulosti, nýbrž především to, čeho si v minulosti české nejvíce cení, jak ji pojímá. Komenskému jsou dějiny vlasti předmětem hrdosti především proto, že Čechy byly kolébkou reformace a že první se postavily do boje proti mocnostem feudalismu. Zvláště hluboce je to vyjádřeno v dopisu Oxenstjernovi z 11. X. 1648. »Shlédněte na národ, na který jako první mezi evropskými národy ráčil shlédnouti Kristus tím, že jej vyrval z temna Antikristova, národ, který dříve než ostatní národové přijali osvětlení, samojediný po celé století vydržel beshnění zuřivosti Antikristovy. Rovněž nedávno, když se nepřátelé rozhodli vyvrátit všechny, jedny po druhých, byl náš národ první, který zachytil útok, s tím výsledkem, že vlastní zkázou zůstavil ostatním příležitost, aby se hájili.«²

Historický význam českého národa, spočívající v tom, že první dal světu reformaci, že zrodil Husa a Jeronýma, a jako celek povstal za pravdu boží, se opakuje u Komenského několikrát — jak v »Historii o těžkých protivenstvích církve české«, tak v »Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské«, v němž Jednota odkazuje vlasti a národu »milost k pravdě Boží, čisté, kterouž nám před jinými národy prvé službou mistra Jana Husa našeho ukazovati začal Pán, a kterouž on s pomocníkem svým i jinými mnohými věrnými Čechy krví svou spečetil.«

Dějinná koncepce, která je hrda na Čechy jako na kolébkou reformace, pomáhá překlenout mezeru vůči jiným národům, a to i tam, kde jiné třídní posice vedly k prudkému národnostnímu záští — totiž vůči Němcům. Na první snahy reformační navazuje Luther, dále pak Kalvín, ale stejnými snahami byl kdysi veden i Petr Valdus, odtud z ideového pojetí národa jde přímá cesta k bratrství se stejně smýšlejícími v národech ostatních, odtud zapojení českých dějin do dějin světových, a to zapojení velmi čestné. Odtud i hrdost v bolestné výtce Oxenstjernovi — hrdost národa, který byl předvojem a který trpí za rány, jež v předních bojových řadách utrpěl. Ale odtud i láskyplný vztah k příbuzným církvím jinonárodním, tak hřejivě vyjádřený v Kšaftu.

U Komenského se opakuje totéž, co Macek vyzvedá u husitů — naprostý nedostatek národnostního záští, vědomí bratrství se stejně smýšlejícími a za stejně bojujícími v jiných zemích. Je to vlastenectví, jemuž nemohla rozumět buržoasně nacionalistická historiografie — odtud tolik rozpaků i rozhorlení v Pekařově Bílé Hoře nad nedostatkem národnostního záští mezi českými a německými stoupenci »české konfese«, odtud podiv, že »česká konfese« způsobuje otvírání německých evangelických kostelů u nás a že k počátku českého povstání došlo pro napadení německých evangelických kostelů v Broumově a Hrobech!

V pojetí husitství jako nejvýznačnější složky národních dějin a v pojetí

¹ Všenáprava, Praha 1950, str. 322.

² Patera, č. 117, čes. př. *Sto listů Jana Amose Komenského*, Praha 1942, str. 387.

Jednoty jako pokračovatelky a dovršitelky reformace Husovy je Komenský pokračovatelem bratrské historiografie a apologetiky, pro níž odvozování původu od Husa bylo nejen přirozeným sledováním linií vlastního vývoje, ale i obranou proti nařčení z pikharství, proti směšování s valdenskými a později ve sporech luteránů s kalvíny možností hájit samostatné postavení a vyhnout se zavlečení do dogmatických sporů. V tomto pojetí není národ jedinou masou, nýbrž míra českosti je měřena mírou ideovosti a Jednota je pokládána za nejuvědomělejší, a proto ideově vedoucí složku. Komenský si ovšem neuvědomuje společensko-ekonomické kořeny tohoto vedoucího postavení, jež bratrská šlechta spolu s městy zaujímá, nemá ani ono městské uvědomění, jež je tak patrné u Pavla Stránského, a proto i důvody, o něž opírá vedoucí postavení, plynou především z kulturní činnosti a z plnění kulturních úkolů v budoucnu. Odtud hrdost na písemnictví Jednoty, která se objevuje silně i v Kšaftu, zvláště na přední kolektivní dílo — vydání Kralické bible.

Odtud i program Jednoty se má stát programem znovu osvobozené vlasti. Neboť pro Komenského dějinami není jen minulost, ale i budoucnost. Zvláště silně a radostně se projevuje láska k vlasti jako vědomí úkolů v jejich službách v době, kdy válečná situace dává naději ve vítězství evangelíků a návrat exulantů domů. Tehdy Komenský vyvíjí horečnou činnost, aby napsal programní díla, která by sloužila nápravě života a dala spolehlivý základ novému rozkvětu vlasti. Má na mysli především dvojí věc, nápravu církevního života, který je mu vůbec nápravou mravního stavu v celé zemi, a nápravu škol, která by odstranila škody způsobené nepřátelskými vlivy v mladém pokolení, a zaručila správnou výchovu lidí nápravu všech »lidských věcí« ve vlasti. Slouží k tomu skvělá drobná práce »Navržení krátké o obnovení škol v království českém«, uvozena příznačnými slovy »Slavná obnova a rozkošné církve i státu českého i všeho národa před očima jiných národů vzkvetnutí (když Bůh vrchnost dá podle srdce svého) na novém, moudrém a rozšafném škol založení záležitosti bude.« A nejen tento skvělý program školské reformy, nad nějž jsme dosud, počítaje v to i dnešní dobu, neměli lepší, — i celá Velká didaktika byla urychleně dokončována ne už jen jako program, ale jako dokonale zpracovaný základ nového školství.

A pro obnovu života církevního je napsán »Haggaeus redivivus«, který ještě po téměř třech letech dovede hluboce rozechvět ducha tak kultivovaného a zjitřeně rozjímajícího o podstatě češství, jakým byl F. X. Šalda. Když jej Šalda kladl jako vzor programu pro osvobozený československý stát v roce 1918, byl to ovšem již anachronismus, a zdůrazněný idealismus mohl naopak tehdy posloužit reakci, ale to již byla chyba Šaldovy interpretace, nikoli chyba jeho inspiračního pramene. Pro vzkříšený stát připravuje Komenský školský program, prodchnutý myšlenkami, v nichž se odráží nejpokrokovější úsilí doby, program, který předčil o staletí skutečný stav školství. Je v něm vtělen požadavek, aby byla školená všechna mládež, bohatá i chudá, ve městech i na vesnicích a samotách, obojího pohlaví, a to nejen ve čtení a psaní, ale i ve všech vědomostech k životu užitečných, je v něm skutečně velkolepé rozdělení výchovy a vzdělání do čtyř šestiletých etap od zrození až do dvacetičtyř let, je to

návrh na nástavbové vybudování školství až k nejvyšší akademii, není zapomenuto ani na dvou až tříletý pobyt v cizině. Je tu i rozvrh školní práce jak během roku, tak během dne, s přesným rozvržením učiva, je tu program učebnic pro každou třídu i předmět, a to zvláštních pro žáky a zvláštních pro učitele, je tu i návrh, jak zajistit hmotné zajištění žáků a učitelů, a to i žáků chudých. I když je při tom počítáno s filantropií, jde přece jen o opatření, ve své době pozoruhodná.

A ve všech opatřeních se nám odráží představa národa jako ne něčeho hotového, ale něčeho, zajištěného sledem pokolení, kde proto školy hrají základní úlohu ve formování budoucí tvářnosti národa a jeho osudu.

Nejen na reformu škol myslí však Komenský v době, kdy vítězství Sasů probouzí naději na nedaleký návrat do vlasti, nýbrž na to, »že nejpřednější všechněm nám reformací v životě potřebí«.¹

Hloubka a ryzost Komenského vlastenectví se projevuje v tom, jak dovede v představách o budoucím šťastném životě vyjít z pronikavé sebe-obžalovávající analýzy všeho záporného, čím byl český život zatížen před bělohorskou katastrofou. To již není pokání za každou cenu, vemlouvání se do toho, že katastrofa byla zaviněna vlastními hříchy, aby bylo možno zachránit představu, že Bůh řídí spravedlivě běh světa, to je skutečně ostré zahledění do chodu národního života a odhalování příčiny nemoci. Právě v této analýze, v tomto neúprosném zpytování národního svědomí, v žhavé touze po očistě, již jedině může být vykoupeno budoucí štěstí, tkví bezedná hloubka a skutečně starozákonní pathos Haggaea Rediviva.

Láska k vlasti je v něm kritická. Komenský vidí ostře vady stavů a chce, aby národ se jich zbavil dříve, než se znovu vrátí do vlasti. Rady jsou slabší nežli kritika, silně duchovně zabarvené, vždyť jde především o nápravu církve, ale přece již tu nacházíme i deset konkrétních pokynů, týkajících se obnovení správy státu a hospodářského a kulturního života, kde se sympaticky ozývá péče o školy, o chudé a sirotky, i o způsob panování nad poddanými.

Pak již se Komenský obrací k národu s posláním až v těžké chvíli loučení ve známém Kšaftu, v němž národu Jednota odkazuje všechno, co tvořilo náplň jejího učení i snažení, a kde v smutném aktu se znovu navrácí myšlenka o Jednotě jako pokračovatelce a dovršitelce husitského hnutí, která svou vnitřní náplň odkazuje dále národu, v oněch památných, často citovaných slovech. »Na tebe, národe Český a Moravský, vlasti milá, zapomenouti také nemohu při svém již dokonalém s tebou loučení, nýbrž k tobě se nejpředněji obracejíc, tebe pokladů svých, kteréž mi byl svěřil Pán, nápadníkem činím, Věřím i já Bohu, že po přejiti vichřic hněvu, hříchy našimi na hlavy naše uvedeného, vlada věcí tvých k tobě se zase navrátí, ó lidé Český! A pro tu naději tebe dědicem činím všeho toho, co jsem koli po předcích svých byla zdělila a přes těžké a nesnadné časy přechovala, nýbrž i v čemkoli dobrém, skrze práci synů mých a požehnání Boží, rozhojnění jsem přijala, to všechno tobě zcela odkazuji a oddávám...«

¹ VSJAK XVII, 194.

Národ a církev

Jestliže jsme sledovali Komenského myšlenku, jak národ je chápán ve svém historickém určení jako dědic husitského odkazu, jehož strážitelem a rozmnožitelem je Jednota, která jej dále odkazuje potomkům, a jestliže v této myšlence můžeme již sledovat plně rozvinutý názor, že národ je živou kontinuitou, živým nositelem a zmožovatelem velikých tradic, pak nás toto poznání vede k dalším otázkám, jak tedy Komenský chápal poměr národa a církve, jak mu splňovali podmínky pravých příslušníků národa ti, kteří nebyli Bratřími, nebo dokonce, kteří byli papeženci.

Potřeba jednoty národa a fakt církevní rozdrobenosti je jednou z otázek, která bolí Komenského velmi palčivě a která pak přímo vstoupí v otázku širší, potřeby jednoty všech křesťanských národů. Myslím, že je možno dokázat, že Komenského snahy irenické vyvěrají alespoň ve své první etapě především ze snah o jednotu evangelíků v národě, která byla narušována sektářským partikularismem evangelických církví.

Irenické snahy Komenského však ani tam, kde jsou vedeny vřelou touhou po jednotě v národě, nejsou smířliveckými za každou cenu. Netýkají se nijak smíření s katolicismem, nýbrž jen smíru mezi evangelickými církvemi, — tedy je to snaha o zmírnění či odstranění vedlejších rozporů vzhledem k rozhodnému boji tam, kde šlo o nesmířitelný antagonický protiklad, — mluveno termíny náboženskými a politickými, kde šlo o protiklad mezi evangelickým světem na jedné straně a papežem a Habsburky na straně druhé. Tradice smíru mezi českými evangelíky měla svůj kodifikovaný základ v české konfesi z r. 1575, i když tato nezaručila vyřešení všech sporů mezi evangelickými církvemi.

V emigraci Komenský, který vidí v roztržitosti evangelíků jednu z příčin porážky, tím více se obírá otázkou sjednocení, a když roku 1831 za saského vpádu do Čech byla na čas obnovena evangelická konsistoř v Praze, věnuje úvahám o sjednocení spisek »Otázky některé o Jednotě bratří českých« a otázka sjednocení hraje i velmi důležitou roli ve spise Haggaeus redivivus. A když později ve vyhnanství ostré a nechutné útoky, jimiž Bratry napadá nesnášenlivý a agresivní Samuel Martinus z Dražova, ohrožují nejen jednotu národa v emigraci, ale přímo jejich nuzné existence (vypuzení bratří z Pirny) a vedou k trapným sporům o almužny, ve svém »Ohlášení na spis proti Jednotě bratrské od M. Samuele Martinia etc.« zdůvodňuje smír mezi církvemi faktem i požadavkem národní jednoty. »Milí evangelíci, všichni věrní podobojí Čechové. Jeden jsme spolu s vámi národ, jednoho evangelium se držíme, k jedné konfessi České se hlásíme, jednou konsistoří... spojení zůstáváme.«¹

Zároveň vytýká Martiniovi, že špatně dokazuje lásku k jménu svého národa »za konfessi Českou a za někdejší při službách Božích zvyklé české řády jako by se styděl, vždycky na místo naší České konfessi Augšburskou a Formulí concordiae Čechům cpá, a pro zalíbení cizím do cizích řádů leze.«²

¹ VSJAK XVII, str. 443.

² VSJAK XVII, str. 445—446.

Vedle toho se v »Ohlášení« mocně ozývá i pocit pokoření, že vnitřní spory skytají trapné divadlo očím cizinců, že národ, tak jako tak ubohý, nedovede ve svých utrpeních v cizině uchovat obraz vnitřní důstojnosti. Proto se Komenský obrací k českým pánům a ukazuje na to, že Martinus »nesvornost naši . . . netoliko nepravými nářky rozdmychuje, ale i cizím k spatřování podává a tím způsobem z sebe a národu svého mizerné divadlo dělá«. Dovolává se toho, aby nedopustili, aby jedna osoba . . . »celému národu hanbu dělati měla« . . . vyzývá »jmenem někdy slavného, nyní sniženého Českého národa a církve i jmenem svatých, kteříž nám krví svou dobyli klénotu tohoto svatého sjednocení, předků, i jménem všech spolu-bratří svých . . .«, aby uhasili tento oheň svárů a nedopouštěli, aby bylo na něj příkládáno.

Komenský ovšem nechce sjednocení za každou cenu, tedy ne takové, jaké chtěl Martinus, aby se Bratří připojili k lutheránům. Ukazuje, že Česká konfesse byla »sjednocení« a ne »smíchání« a že byla něčím zcela jiným než konfesse Augšburská. Komenský ve svém postavení exulanta nemůže urážet mocné ochránce českých evangelíků, jako byl saský kurfiřt, a nemůže proto na plná ústa ukázat nadřazenost české konfesse nad augšburskou, ale přece tento rozdíl celým »Ohlášením« jasně proniká. Česká konfesse byla dohodnuta na zásadě sjednocení, to jest vytčení hlavních shodných zásad a ponechání volnosti ve věcech podružných, kdežto Formula concordiae byla koncipována na nemravné zásadě »cuius regio, eius religio«, nebyla tedy žádným sjednocením.

Sepětí myšlenky církevního sjednocení s touhou po národní jednotě a s vědomím tradice touhy po jednotě se projevuje ještě i v Kšaftu, v němž umírající Jednota odkazuje svým dítkám sloužení Bohu »jedním ramenem« (to jest v společné církvi evangelické).

Že Komenský za věrné syny národa nepokládá jen Bratry, nýbrž vůbec všechny evangelíky, toho je si dobře vědom již výborný znalec Komenského díla, Kvačala. Zůstává otázka, zda zahrnuje do pojmu národa i katolíky. Nejlepší odpověď na tuto otázku nalezneme v »Haggaeu redivivu«, kde Komenský dělí lid ve vlasti na čtyři skupiny (houfy — jak říká). První, věrné evangelíky, druhé, kteří pod nátlakem sice odpadli od víry, ale litují toho a touží se navrátití, třetí, zcela lhostejné, a čtvrté, kteří byli od narození papeženci, nepoznavše jiného náboženství. Komenský ani nechce jmenovati páté, totiž ty, kteří nejen odpadli, ale rouhali se tomu, v co dříve věřili, a pomáhali vražedně trápit jiné věřící, protože ty zcela z národa vylučuje, ostatní ale do národa pojímá. O věrných je to samozřejmé, u druhé a třetí skupiny (u oněch na obě nohy kulhajících, kteří se příklánějí vždy tam, kde je vítězství) předpokládá, že s vítězstvím evangelíků se k nim přidají, a předpokládá to i o čtvrté skupině rodilých papeženců. Patrně počítá s účinkem škol, které vykonají předvýchovnou práci.¹

Že český národ nejsou jen evangelíci, ale že jeho osud je spjat s osudem evangelíků a s porážkou či vítězstvím Habsburků a návratem exulantů do vlasti, to je patrné i z dopisu Oxenstjernovi z 1. XI. 1648. Píše v něm, omlouvaje bolestně vyčítavý dopis po uzavření míru vestfalského. »Má bo-

¹ VSJAK XVII, str. 248 a n.

lest, kterou jsem tenkrát spěchal vyjádřiti, nebyla soukromá a není dosud, nýbrž všeobecná. Ne nad tím, že jsem opuštěn sám aneb nějaká část našich, společníci tohoto náboženství, nýbrž že je opuštěn celý národ.«

Slovanské vědomí a vztah k jiným národům

Otázka národního vědomí u Komenského je nutně spjata s jeho vztahem k jiným národům. Komenský je prost nenávisti k cizincům. Nezná ani onu šovinistickou nenávist k Němcům, která vyznačovala nacionální proudy vyšších společenských tříd u nás. Je v tom dědicem husitského vlastnictví — nepřitelem je mu papež, jesuité, Habsburkové, — nikoli národy, i když je jeho vlast cizáckými nájezdy pustošena.

Vedle nedostatku národnostního záští je dalším znakem Komenského vztahu k jiným národům velmi živě slovanské povědomí. K Slovákům cítí vztah nejužšího bratrství a právě tak i vůči Polákům, s nimiž jej sbližuje veliké rozšíření Jednoty v Polsku. Živý pocit slovanské vzájemnosti má vůči Litevcům, Rusům, Bělorusům, Ukrajincům i jižním Slovanům.

Slovanské cítění vede jej i ke koncepci pojící počátky slovanských církví a v Čechách boj za slovanskou liturgii jednotnou vývojovou linií s počátky reformace v Čechách. Činí tak r. 1660, když k vydání Řádu církevní jednoty bratří českých připojuje stručné vylíčení, »jak církve slovanské, samými apoštoly založené, od Jeronýma, Cyrila a Metoděje rozšířené, zakořenily se zejména v českém národě a vyvrcholily v Jednotě českých bratří«.¹

Komenský v něm líčí, že Slované přijali křesťanství přímo od apoštolů, že slovanští Ilyrové měli první přeloženou bibli do svého jazyka, sv. Jeroným je pokládán za jižního Slovana, všechny boje, které vedla západní církev proti slovanské liturgii, i na př. proti celibátu kněží, jsou líčeny jako jednotná vývojová řada boje za pravou církev proti Římu, na něž již přímo navazují předchůdcové husitství.

Tato jednotná linie není jen u Komenského, má ji na př. i Stránský v Českém státu, který líčí od Cyrila a Metoděje až po soudobé evangelíky jednotný vývoj »evangelické« církve u nás.²

Komenského slovanské cítění je provázeno i láskou k slovanským jazykům a jemným citem pro jejich jazykové kvality. Když v známém dopisu Petru Montanovi Komenský při příležitosti zprávy o překladu Catonových distichů velebí přednosti češtiny nad francouzštinou, protože je mnohem schopnější tvořit časomírné verše, chválí současně tytéž kvality polštiny a jako příklad uvádí překlad Vergiliovy Aeneidy od polského básníka Ko-chanovského.³

Ale i jeho slovanské cítění je podřízeno jeho základní orientaci politické

¹ »Ecclesiae Slavonicae ab ipsis apostolis fundatae, ab Hieronymo, Cyrillo, Methodio propagatae, Bohemia in gente potissimum radicatae et in Unitate fratrum Bohemorum fastigatae brevis historiola«, vydaná r. 1660 v Amsterodamě u Jana Ravensteina. Český překlad Hendrichův, vyd. Praha 1941 (Melantrich).

² Pojetí Komenského je jen zdánlivě podobné pojetí, vyslovenému kališníkem Bilejovským z Bilejova v jeho kronice. Bilejovský chce spojením husitství s tradicí cyrilometodějskou ulomit revoluční hrot husitství, Komenský a bratrští historiografové chtějí naopak ukázat, že římská církev nikdy nebyla pravou církví Kristovou a že je tu zásadní odvěký rozpor mezi pravým a nepravým křesťanstvím.

³ *Dopis Petru Montanovi* (Patera, str. 236).

a ideologické. A. A. Krasnovskij v předmluvě svého díla o Komenském uvádí tři veliká historická střetnutí v Evropě v době života J. A. Komenského, v nichž ve všech Komenský stojí na straně pokroku.¹ Vedle války třicetileté, anglické buržoasní revoluce a vítězství buržoasie v Holandsku, jsou to světodějné zápasy na východě, boj ruského lidu proti polské feudální agresi, boj ukrajinského a běloruského lidu proti feudálnímu šlechtickému Polsku za nezávislost i zápas Bohdana Chmelnického, zakončený sjednocením Ukrajiny s Ruskem. Krasnovskij ničím nedokládá své tvrzení, že i v těchto zápasech na východě stál Komenský na straně nových pokrokových sil, ale jeho tvrzení může být alespoň částečně doloženo.²

V letech 1650—1656 se Komenský při svém pobytu v Lešně velmi živě zajímal o boje kozáků s Poláky i Poláků s Rusy a se Švédy. Jeho zájem byl pochopitelný, jednak územně se blízce dotýkal Lešna, ale především, Komenský si jej zcela přesně zapojoval do základního současného zápasu dvou světů, na němž byl závislý osud jeho národa. Odtud je dán jeho dvojitý vztah k Polákům. Komenský srdečně soucítí s polským lidem, trpícím válkou, ale Komenský nemá žádné sympatie k dynastii Vasovců, spojenkyni Habsburků a podporovatelce jesuitů, ani k polské šlechtě. Komenského názory se jasně odrážejí v korespondenci z těch dob, především v listech Ondřeji Klobusickému, praefektu v Šaryšském Potoku, z května až září 1655,³ i v listech jiným adresátům z té doby. V této korespondenci je, pravda, vysloveno mnoho obav z války, přímo i obavy z kozáckých nájezdů a z jejich tatarských spojenců, ba i z postupu Švédů, projevuje se v nich lítost nad pustošenými kraji a štváním obyvatelstvem, ale více nežli bolest a obava rozhoduje u Komenského zřetel ve vítězné probíjení základního zápasu — na porážku Habsburků a tím jsou v poslední instanci určovány jeho sympatie.⁴ Proto jsou za přední spojence pokládáni Švédové, zájem o Rusy je určován tím, že na ně Komenský pohlíží jako na spojence, nebo alespoň ne na protivníky Švédů, odtud radost z porážky polské šlechty, v níž zároveň vidí porážku katolické věci, radost, že přchají katoličtí kněží, přání, aby zahynula Polska a papežství s ní.⁵

Ale toto přání zahynutí Polska platí Polsce šlechtické, Polsce, ovládané jesuity. Tato Polska má zhynout a vzkřísit se jiná a k tomuto vzkříšení píše za neklidných dnů švédského vpádu spisek Procitni, Polsko!, v němž chce Polsko zbavené papeženců, ale i socinianských bludů, a začleněné do Jednoty pravé víry.⁶

¹ A. A. Krasnovskij, *Jan Amos Komenskij*, Učpedgiz, Moskva 1953, str. 3.

² Pokouší se o to na př. Josef Polišínský ve stati *Komenský, milovník pravdy a miru*. Dějepis ve škole. 1955.

³ Patera, str. 177—183.

⁴ Na př. v listu Schaummovi z 31. ledna 1656: »Poloniae sors misera est. dum enim rex Suaeclae victor statum formare et res tranquillas differt, praedis et rapinis implentur omnia.«

⁵ V listě z 4. VIII. 1655 (Patera, 182) připsal Komenský tajným písmem, »Poloniam perisse et papatum in illa«.

⁶ V listu Figulovi psaném z Lešna 8. ledna 1656 (Kvačala II., I. CLVIII., str. 203—204), v němž vyslovuje strach ze záplavy Tatarů a Turků a lítost nad osudem obyvatelstva, píše: Nunc tractatui insudo Evigila Polonia. Quia Vir quidam Illustris per omnia Sacra me adjuvavit, ne desisterem donec illum absolverem atque genti Polonae ruenti et ruitarum succurrerem et hoc xuasi Collyrio ipsorum mentis oculos iunugerem, ut edomitis vi Lucis Papalibus et Socinistarum Erroribus in Unitatem fidei coalescant.«

Komenský tedy jasně vidí dvojí Polsko. Na jedné straně je dvůr a šlechta, která ovládnuta bojovnou jezuitskou ideologií se dává na ostrý protireformační postup, jímž je stejně postihováno pravoslavné obyvatelstvo na Východě, jako bratrské jednoty a jiné evangelické menšiny roztroušené po celé zemi, a Polsko uvědomělé, bratrské. Šlechtické zuřivosti se obává, když s úzkostí zmítanými, hlídkujícími obyvateli Lešna se děsí zběsilosti a dábelské zuřivosti polské šlechty, která chce zničit nejen Švédy, ale i evangelické exulanty.¹

Na bratrské soucítění s Poláky ukazuje i péče Komenského o postižené polské bratry, jež se u něho projevuje po katastrofě lešenské. Ač sbírky v cizině, o něž se sám se svými přáteli stará, jsou především určeny Čechům, Komenský dbá na to, aby pětina z nich dostala se Polákům. A když senior polské Jednoty, Mikuláš Gertich, si ještě nařiká, Komenský mu vytýká neoprávněnost jeho výtek, ale přece jen, aby utěšil jeho nářky, z peněz, které byly určeny Komenskému osobně, dává Polákům navíc 300 imperiálů s poznámkou, aby se o tom Komenského krajané nedozvěděli, aby nereptali.²

I v jiných listech znamená tutéž péči o evangelíky polské národnosti, vyhnané protireformací z Polska, nebo se tam znovu usazující na zbořeňstích a spaleništích; Komenský uznává, že potřebují pomoci, neboť jejich pohroma je čerstvá.

Zřetel k boji dvou táborů vysvětluje i to, že může u něho dojít k návrhu zdánlivě tak protislovanskému a odporujícímu jeho sympatiím s vykořisťovanými kmeny v koloniích, jako je jeho výzva v Panegyriku ke Karlu Gustavovi, aby obsadil Ukrajinu, úrodnou a málo obydlenou, neméně vhodnou k zřízení kolonií než Východní nebo Západní Indie.³

Můžeme tedy vztah k Slovanstvu shrnout do těchto bodů:

- a) Živý pocit sounáležitosti nejen jazykové, ale i historické, vtělený i v dějinně historickou koncepci spojující jednou vývojovou linií původní slovanskou církev s českou reformací.
- b) Stejně živý zájem o slovanské věci, zvláště tam, kde příbuznost národní byla zesílena jednotným vyznáním náboženským, t. j. u polských, běloruských, litevských a ukrajinských jednot.
- c) Soucit v neštěstí a bojích, obavy o osud trýzněného obyvatelstva.
- d) Podřízení kmenových sympatií základnímu zřeteli boje dvou táborů, odtud odpor k polskému šlechtickému státu, podporujícím katolicismus a sympatie se všemi, kteří proti tomuto státu bojují, s Ukrajinci,

¹ Z listu Komenského Figulovi psaného v říjnu 1655 v Lešně (Kvačala II., I. CLIV., str. 199, Figulův překlad z češtiny pro Hartlíba): Občané hlídají ve dne v noci všechny přístupy do města »idque contra rabiem et diabolicos furores Nobilitatis Polonicae, cum exercitibus proruentis. Qui non solum omnes Suecorum invadunt receptus et stationes, ubicunque aliquem Suecum resciverint, sed et nobis Lesnensibus, Fraustadiensibus, et ubi Exules ex potissima parte Evangelici habitamus, extremum exitium minantur, atque omnino in id conjurarunt«.

² Kvačala, *Kor. II.*, I. CCXXX., adresovaný Mikuláši Gertichovi, str. 274 a násl.

³ Panegyricus Carolo Gustavo, § 16. Cui rei bonas ministrabant oecasiones Ukrainae inhabitabiles adhuc tractus, ampli et ubere gleba, omnibusque naturae dotibus affluentes haud indigniores Coloniis deducendis, atque Holandie Indiae visae, seu Orientales seu Occidentales, et certiore, ob vicinitatem, spe.

Rusy a ovšem i Švédy. Tato sympatie není jen pasivní, nýbrž těsně souvisí s Komenského diplomatickými zákroky.

O vztahu k ostatním národům se zmíním jen stručně, neboť patří již do jiné souvislosti.

Vůči pokročilým národům má Komenský obdiv, snahu učit se od nich a přání, aby se český národ mezi ně zařadil, při tom obdiv je spojen vždy s pocitem oprávněné národní hrdosti.

Národy necivilisované nepokládá za nižší rasově nebo podstatně, nýbrž jen stupněm vyspělosti (na př. Turky, Indiány a jiné kmeny). Odtud mu plyne pro civilisované národy povinnost povznést necivilisované národy na stupeň sobě rovný a tato povinnost je jedním z hlavních úkolů, jež klade sboru vzdělců v Pannuthesii. (Viz rovněž předmluvu k tureckému překladu bible.)

I tu pro Komenského je rozhodujícím jeho třídní posice, patrna z toho, že kdežto s papežstvím a Habsburky žádá nesmiřitelný boj, s Turky pokládá za možné spojenectví a soudí, že je třeba je osvitit. Hlavní politický rozpor i na Východě nevidí tudíž v boji s Turky, ale s pilíři feudalismu, Habsburky, s papežstvím, jesuity a jejich spojenci. Komenského vlastnictví má tedy za svou druhou stránku hluboce pojímanou vzájemnost všech lidí, vede přímo k jeho snahám mírovým a všenápravným.

И. ПОПЕЛОВА:

Национальное самосознание Я. А. Коменского

Настоящая статья является извлечением из крупной работы; некоторые вопросы в ней только намечены, так они разрабатываются в этой крупной работе. Статья имеет целью показать значение национального самосознания и патриотического чувства для творчества Я. А. Коменского и указать на некоторые специфические черты этого самосознания.

Национальное самосознание и связанный с ним патриотизм Я. А. Коменского является завершением добелогорского исторического развития чешского народа и его отражением в сознании людей. Оно результат формирования буржуазной нации на территории чешских земель и тяжелых политических и экономических условий, создавшихся в чешских городах. Взгляды Коменского по чешскому национальному вопросу и по вопросу нации вообще свидетельствуют не только о том, какого развития достигли у нас теоретические взгляды, но и о том какого развития они могли бы достигнуть, если бы это развитие не было насильственно прервано после Белой Горы. Вместе с тем национальное самосознание и патриотизм Коменского имеют коренное значение как для его творчества, так и для его личного жизненного конфликта. Коменский, который по всем своим стремлениям включается в общественную и культурную жизнь наиболее прогрессивных западных народов, одновременно переживает трагедию собственного народа, который был сбит с пути прогресса и дело которого прогрессивные народы не считают своим делом. Противоположность бурного роста западных народов и трагедия собственного народа является центральным противоречием всей жизни Коменского, который, не находя пути к его разрешению в плоскости реальности, находит его в плане иллюзий: с одной стороны в вере в откровение, а с другой — в широкой концепции всемирной организации народов и международного сотрудничества.

Картина национального самосознания Коменского не может быть полностью отображена в короткой статье; здесь могут быть показаны только некоторые характерные черты: любовь к родному языку, отношение к родине, сознание исто-

рических традиций и миссии народа, продуманность взаимоотношений нации и церкви, т. е. отдельных идеологических групп в составе нации и, наконец, славянское самосознание. Все эти элементы национального самосознания имеют нечто общее: 1. они продолжают традиции наиболее прогрессивного слоя народа, организованного в Общине чешских братьев и сознательно опираются на ее заветы и на заветы гуситства; 2. они одновременно находятся под влиянием развития прогрессивных народов Запада; 3. они отправляются от ясной классовой установки бюргерства 18-го столетия и вытекающей из нее решительной позиции в международной борьбе двух лагерей; 4. в них очень ярко проявляется чувство демократизма, обнимающее не только бюргеров, но и простой народ; 5. они свободны от шовинизма и ненависти к другим народам и связаны с чувством уважения ко всем племенам и с стремлениями к мирному сотрудничеству всех народов; 6. в них нация выявляется не статически, а как непрерывно развивающееся единство, в формировании которого большую роль играет воспитание; 7. вопросы родины и нации разработаны на глубокой философской основе и видна их связь с основными проблемами онтологии, с проблемой положения человека во вселенной, с вопросом направляющей силы истории, с вопросом природы человека и смысла истории.

J. POPELOVÁ

DAS NATIONALE BEWUSSTSEIN J. A. KOMENSKÝS

Die gegenwärtige Studie bildet einen Auszug aus einer grösseren Arbeit; daraus ergibt sich, dass einige Probleme darin nur aufgeworfen wurden, die in der grösseren Arbeit ihre Lösung finden. Ihr Ziel ist es, die Bedeutung des Nationalbewusstseins und des patriotischen Gefühls für das Werk J. A. Komenskýs hervorzuheben und einige spezielle Merkmale dieses Bewusstseins näher zu betrachten.

Das nationale Bewusstsein und der damit zusammenhängende Patriotismus J. A. Komenskýs bildet den Gipfel der objektiven Entwicklung des tschechischen Volkes in seiner Phase vor der Schlacht am Weissen Berg, und seiner Reflexion im menschlichen Bewusstsein. Es bildet ein Ergebnis der Formierung des bürgerlichen tschechischen Volkes in den böhmischen Ländern, die unter sehr ungünstigen ökonomischen und politischen Bedingungen in den tschechischen Städten vor sich ging. Komenskýs Auffassung sowohl der tschechischen, als der Nationalfrage im Allgemeinen legt ein Zeugnis davon ab, wie weit die theoretische Entwicklung bei uns gediehen ist, aber auch dessen, wie weit sie gedeihen könnte, hätte es die gewaltsame Unterbrechung nach dem Weissen Berg nicht gegeben. Das Nationalbewusstsein und der Patriotismus ist zugleich für das Lebenswerk Komenskýs und für seinen schicksalshaften Lebenskonflikt von einer grundlegenden Bedeutung. Komenský, der durch alle seine Bestrebungen in das gesellschaftliche und kulturelle Leben der fortschrittlichen westlichen Völker eingefügt ist, erlebt zugleich die Tragödie des eigenen Volkes, das dem Wege des Fortschrittes entrisen wird und dessen Sache von den fortschrittlichen Völkern verlassen wird. Der Gegensatz der stürmischen Entwicklung des Westvölker und die Tragödie des eigenen Volkes bildet den Grundantagonismus des Lebenswerks von Komenský, der in der Ebene des Realen nicht gelöst werden konnte, weshalb Komenský illusive Lösungen erfindet, einerseits im Revelationsglauben, andererseits aber auch im grosszügigen Entwurf einer Weltorganisation der Völker und der internationalen Zusammenarbeit.

Das Bild dieses Nationalbewusstseins kann in einem kurzen Artikel nicht in seiner ganzen Breite entfaltet, sondern nur in einigen charakteristischen Zügen umrissen werden. Diese Züge sind: Sprachbewusstsein, Beziehung zum Vaterland, Bewusstsein der historischen Überlieferung und der historischen Sendung des eigenen Volkes, gedankliche Durchdringung der Beziehung des Volkes zur Kirche (d. h. einzelner ideologischer Gruppen innerhalb der Volkseinheit) und schliesslich das Bewusstsein des Slaventums. Allen diesen Komponenten des Nationalbewusstseins liegt etwas Gemeinsames zugrunde.

1. Sie setzen eine Überlieferung der fortschrittlichen Volksschicht fort, die in der Brüderunität organisiert war, und knüpfen bewusst auf deren Hinterlassenschaft sowie auf diejenige des Hussitentums an.

2. Sie weisen Spuren einer Beeinflussung durch die Entwicklung bei fortschrittlichen Völkern der Westens auf.

3. Sie gehen von einer festen Klassenlage des Bürgerturns der 17. Jährhunderts und der daraus fliessenden entschiedenen Stellungnahme im internationalen Kampf beider Lager aus.

4. Das demokratische, nicht nur das Bürgertum, sondern auch das gemeine Volk umfassende Gefühl, macht sich in ihnen weit geltend.

5. Sie sind frei von allem Chauvinismus und vom Hass anderer Völker und verbinden sich mit der Achtung aller Stämme und mit der Sehnsucht nach einer friedlichen Zusammenarbeit aller Völker.

6. Das Volk erscheint in ihnen nicht statisch, sondern als ein historisch gestaltetes Kontinuum, an dessen Formierung die Erziehung einen wesentlichen Anteil hat.

7. Die Frage nach Vaterland und Volk beruht auf einer tiefen philosophischen Grundlage und ihre Verbindung mit der grundsätzlichen ontologischen Problematik, mit dem Problem der Stellung des Menschen im Universum und der Frage einer Leitung des historischen Verlaufs, mit der Frage der menschlichen Natur und des Sinnes der Geschichte wird klar gesehen.

J. POPELOVÁ

LA CONSCIENCE NATIONALE CHEZ J. A. KOMENSKÝ

L'article constitue un fragment d'un travail plus vaste; certains problèmes qui dans celui-là reçoivent leur solution, ne peuvent donc être traités ici que dans leurs traits les plus généraux. Son but est d'esquisser la signification de la conscience nationale et du sentiment patriotique dans l'oeuvre de J. A. Komenský et d'analyser certains traits spécifiques de cette conscience.

La conscience nationale et le patriotisme de Komenský qui en découle constituent le point culminant du développement objectif du peuple tchèque avant la Montagne Blanche et de sa réflexion dans la conscience des hommes. Il s'agit d'un résultat de la formation de la nation bourgeoise dans les pays tchèques qui a eu lieu dans les villes tchèques dans une situation économique et politique extrêmement difficile. La conception, par Komenský, de la question nationale aussi bien prise dans sa généralité que dans son application au cas de la nation tchèque est un témoignage qui montre quel degré de développement

la théorie de la nation a atteint chez nous aussi bien que le degré jusqu'où il aurait pu atteindre s'il n'avait pas été interrompu de façon violente après la défaite de la Montagne Blanche.

Le sentiment national et le patriotisme de Komenský possède en même temps une importance de premier ordre pour l'oeuvre théorique de celui-ci et pour le conflit personnel profond qui est à la base du drame de la vie du penseur tchèque. Komenský, par toutes ses aspirations, se trouve pris dans l'engrenage de la vie sociale et spirituelle des peuples les plus avancés de l'ouest européen, et il vit en même temps la tragédie de son peuple qui est écarté de la voie du progrès et qui se trouve renié par ces nations plus avancées. L'opposition du développement fulminant des peuples occidentaux et de la tragédie de son propre peuple forme l'antagonisme central des efforts de Komenský pendant toute sa vie. Ce conflit, n'ayant pu recevoir de solution dans le plan de la réalité, se donne une issue illusoire dans la croyance aux révélations d'une part, de l'autre dans la conception magnifique d'une organisation mondiale des nations et de la collaboration internationale.

Un tableau de la conscience nationale ne saurait être dressé dans un article succinct dans toute son ampleur, on ne peut qu'en donner certains traits caractéristiques. Ce sont: conscience linguistique, rapport à la patrie, conscience de la tradition historique et de la mission nationale, solution du problème des rapports entre la nation et l'église, c'est-à-dire des rapports entre groupes idéologiques au sein de la nation, conscience slave. Toutes ces composantes de la conscience nationale ont certains traits communs.

1° Elles continuent la tradition de la couche sociale la plus avancée de la nation qui s'organisait dans l'Unité des Frères et entretiennent un rapport conscient à son héritage spirituel ainsi qu'à celui de l'hussitisme. 2° Elles reflètent l'influence des peuples avancés de l'ouest européen. 3° Elles partent d'une position de classe nettement définie, celle de la bourgeoisie du 17e siècle, et de l'attitude résolue qui en résulte par rapport à la lutte internationale des deux camps. 4° Le sentiment démocratique qui embrasse non seulement les bourgeois mais aussi le peuple commun, y prend une large part. 5° Elles sont dépourvues de chauvinisme, elles joignent à un respect envers tous les peuples un désir sincère de collaboration pacifique de tous les peuples. 6° Le peuple n'y apparaît pas comme une donnée statique, mais comme un processus historique continu dans la formation duquel l'éducation tient une part non négligeable. 7° La question de la patrie et de la nation se trouve posée sur un terrain authentiquement philosophique en tenant compte des liens qui la rattachent au problème ontologique, au problème de la situation de l'homme dans l'univers et à celui d'une direction possible du courant historique, avec celui de la nature humaine et d'un sens de l'histoire.